

9. Голицына Т. Служебные (связочные) глаголы русского языка и их однозначные соответствия: Автореф. дис... канд фил.наук. – Воронеж, 1983.
10. Гуревич В. О субъективном компоненте языковой семантики// Вопросы языкознания. - 1998. - №1.
11. Золотова Г. О новых возможностях лексикографии // Вопросы языкознания. – 1994. - №4.
12. Кузнецов А. Структурно-семантические параметры в лексике. – М., 1980.
13. Лекант П. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. – М., 1976.
14. Лекант П. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. – М., 1976.
15. Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. – К., 1966.
16. Огієнко І. Складня української мови. – Жовква, 1938.
17. Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. – М., 1956.
18. Распопов И. Строение простого предложения в современном русском языке. – М., 1970.
19. Русская грамматика в 2-х т. – Т.2. Синтаксис. – М., 1982.
20. Сиротинина О. Лекции по синтаксису русского языка. – Саратов, 1980.
21. Шатуновский И. Семантика предложения и нерелевантные слова. – М., 1996.
22. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. – М., 1974.
23. Юрченко В. Простое предложение в современном русском языке. – Саратов, 1980.

Н.П.Гальона

ПИТАННЯ ПРО ВАЛЕНТНІСТЬ ЯК МІЖРІВНЕВУ КАТЕГОРІЮ

Теоретичні проблеми валентності стали предметом активних лінгвістичних пошуків з 30-х рр. минулого століття і були тісно пов'язані з вербоцентричним напрямком у синтаксисі – 'дієслівний вузол', за визначенням Л.Теньєра та його послідовників, становить структурну основу простого речення. Валентні властивості найповніше виявляють дієслова як предикатні мовні знаки на рівні синтаксису – саме вони за своєю семантико-граматичною природою здатні відкривати синтаксичні позиції для заповнення актантами, внаслідок чого речення набуває граматичної та змістової завершеності і може виступати комунікативною одиницею.

Виникнення теорії валентності та початковий етап її розвитку в зарубіжній лінгвістиці пов'язують з іменами К.Бюлера, Л.Теньєра, Ж.Фурке, Г.Бринкмана, І.Гейзе, О.Бехагеля, Г.Гельбіга, В.Шенкеля, І.Ербена, В.Шмідта та ін., зокрема з положенням К.Бюлера про здатність слів одного лексико-граматичного класу відкривати порожні місця для заповнення словами іншого класу. Подальший розвиток теорії відображений насамперед у працях французького вченого Л.Теньєра, який запозичив хімічний термін 'валентність' і застосував його для позначення внутрішніх сполучувальних потенцій дієслова, які визначають певну будову фрази. Фраза постає як багатоярусна ієрархічна конструкція з центральною і периферійною частинами, у яких одні граматичні елементи прогноуються іншими і перебувають у граматичній залежності від них. В середині фрази виділяють структурні єдності, а їхнім ядром можуть бути не лише дієслова, а й іменники, прикметники, прислівники [9, 118].

Теорія валентності, підтримана багатьма вченими, набула значного поширення та розвитку, який виявився у доповненні її цілим рядом важливих положень. Так, було встановлено, що валентність – це міжрівнева категорія, яка поєднує лексико-

семантичний, морфологічний та синтаксичний аспекти; вона виявляє себе і як потенційна здатність слів (у мові), і як певна реалізація в умовах контексту (в мовленні); має якісний і кількісний вияв, які пов'язані передусім з особливостями лексичної семантики та зі ступенем семантичного наповнення слова; валентності слова можуть бути упорядковані за принципом облігаторності залежних компонентів, причому обов'язковими, крім аргументів, у багатьох випадках виступають обставини зі значенням місця, мети, часу і терміну дії. Відповідно до валентних властивостей побудовано класифікації дієслів, а на цій основі – класифікації елементарних речень.

Не обмежуючись лише граматичним рівнем мови, дослідники прагнули з'ясувати закони сполучуваності і на інших рівнях – фонологічному, морфемному, словотвірному, розрізняючи валентність фонем, морфем (т.зв. внутрішня валентність), валентність слів (зовнішня валентність), а також валентність елементарних речень у складному. Було зроблено висновок про те, що валентність притаманна не лише дієсловам, а й багатьом іншим повнозначним словам і навіть елементам інших рівнів мови. Це призвело до ширшого розуміння валентності – як сполучувальної здатності однорівневих мовних одиниць, зумовленої сукупністю усіх їхніх властивостей – лексико-семантичних та граматичних [7, 8].

В українській мовознавчій науці різні аспекти валентності досліджували І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко, Н.Л.Іваницька, А.П.Загнітко, М.П.Кочерган, М.Я.Плющ, М.І.Степаненко та ін., в русистиці – С.Д.Кацнельсон, Ю.Д.Апресян, О.І.Москальська, В.Г.Адмоні, І.В.Арнольд, Б.О.Абрамов, Е.М. Меднікова, Г.Х.Яубасарова, М.Д.Степанова.

Визнаючи і розвиваючи вербоцентричний напрямок у синтаксисі, вітчизняні дослідники все ж визначають валентність як властивість повнозначних слів, а не лише класу дієслів. Доведено, що в українській мові, подібно до дієслівного предиката, таку ж центральну роль у семантичній структурі речення можуть відігравати прислівники та прикметники, які на цій підставі були названі ознаковими словами (Вихованець І.Р., Городенська К.Г.).

Проте не всі мовознавці визнають здатність різних частин мови, зокрема іменників, числівників, прикметників мати значення категорії валентності, а сутність самої категорії, а також кількісний і якісний склад валентної рамки й дотепер неоднозначно трактується в науковій лінгвістичній літературі. Немає єдності й у визначенні самого поняття. З огляду на це виникає потреба систематизації та теоретичного узагальнення досліджень зарубіжних і вітчизняних учених з питань сутності категорії валентності як властивості повнозначних слів різних частин мови, її природи та визначальних рис, з'ясування особливостей вияву валентності предикатними словами на різних мовних рівнях. Це і зумовлює **актуальність** статті.

Метою статті є з'ясування аспектів категорії валентності, зв'язку її з різними рівнями мови.

Для цього необхідно встановити співвіднесеність понять 'валентність' та 'сполучуваність', простежити формування семантичних валентностей відповідно до структури денотативної ситуації, виявити зв'язок семантичної валентності та лексичного значення і лексичної сполучуваності повнозначного слова, а також взаємопов'язаність лексико-семантичних, морфологічних та синтаксичних складників валентності.

Валентність здебільшого визначають як лексико-граматичну властивість повнозначних слів, яка виявляється в їх потенційній здатності вступати в семантичні зв'язки з іншими словами та сполучатися з певними грамами у словосполученні та реченні. Вона виявляє себе як властивість повнозначного слова, у якій тісно переплетені і взаємопов'язані його лексичні, морфологічні та синтаксичні характерні ознаки. Тому валентність трактують як міжрівневу категорію, в якій взаємодіють чинники лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів [4, 269].

Розуміння валентності як міжрівневої категорії, проте, не дає підстав для надто широкого трактування цього поняття і ототожнення його, зокрема, з поняттям сполучуваності. У науковій літературі, присвяченій семантичній структурі речення та закономірностям поєднання мовних одиниць, здебільшого розрізняють *сполучуваність* і *валентність*.

Термін *сполучуваність* уживають у широкому розумінні на позначення властивості одиниць різних рівнів мови – фонем, морфем, слів, словосполучень і речень – поєднуватися в синтагматичні ланцюжки вищого рівня. Її розглядають як здатність усіх одиниць мови вступати у відношення співіснування, взаємопов'язаності і послідовності з іншими одиницями – синтагматика як відношення між послідовно розміщеними мовними одиницями властива всім рівням мовної структури. Сполучуваність усе ж частково збігається з поняттям валентність, проте “вона включає не тільки валентні зв'язки”, тоді як валентність – це потенційна сполучуваність [8, 545; 586].

Сполучуваність визначають як дистрибутивну особливість слів, у якій відображена їхня лексична семантика. Вона виявляє себе і в лексичних сполуках, і в синтаксичних конструкціях. Мова йде про поєднуваність/ непоєднуваність одних лексем з іншими. Слово, виявляючи певну семантичну валентність, завжди має лексичні обмеження на сполучуваність із залежними лексемами. Так, дієслова *писати*, *шити*, *в'язати*, *малювати* мають спільну валентну властивість – приєднувати компонент зі значенням знаряддя дії. Проте для кожного дієслова існують обмеження на сполучуваність з цим семантичним компонентом, які можна передати переліком лексем, здатних заповнювати відкриту позицію. Кожний такий список містить інформацію про сполучуваність слова за вказаною валентністю: *писати* – *ручкою, олівцем, паличкою, крейдою*; *шити* – *голкою, на машинці*; *в'язати* – *спицями, гачком, на машинці*; *малювати* – *пензликом, а також ручкою, олівцем, крейдою, паличкою*.

Сполучуваність відрізняється від валентності ще й тим, що вона складає частину значення і підпорядковуючого, і залежного слів, тоді як валентність – це елемент лексичного значення підпорядковуючого слова – предиката [2, 142].

Поняття *валентності*, проте, у науковій літературі визначають по-різному. У “Структуральному синтаксисі” Л.Теньєра це число ‘учасників’, якими може керувати дієслово, потенційна сполучуваність дієслова з підметом і додатком. Л.Теньєр та його послідовники (Ж.Фурке, Й.Ербен, Г.Бринкман та ін.) під валентністю розуміють передусім синтаксичну валентність – здатність дієслова відкривати позиції для заміщення у реченні. Г.Бринкман уточнює, що слід дотримуватися термінологічного розмежування потенційної *валентності* і ‘незаміщеної’ у реченні, ‘вільної’ валентної *позиції*. Валентністю він називає лише потенційну здатність дієслова,

‘словосполучувальну потенцію’, а позицією – реалізацію, заміщення її в реченні [9, 119 – 121].

У вузькому розумінні терміна валентністю називають явище синтаксису, яке на рівні семантики співвідноситься з поняттям інтенції: валентність – це здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього слів, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями. Сукупність валентностей дієслова утворює його валентну структуру [8, 59].

Внаслідок заглиблення в лексичну семантику, з’ясування зв’язку між комбінаторикою сем, структурою семантичної ситуації та синтаксичною позицією дієслова значного поширення набуло положення теорії валентності про нерозривний зв’язок між лексико-семантичними і граматичними сполучувальними потенціями слів, а в лінгвістичній літературі з’явилися поняття ‘семантична валентність’, морфологічна валентність’, ‘синтаксична валентність’ як складові або ж різні взаємопов’язані аспекти загальномовної категорії валентності.

Загалом же висновок про те, що саме семантична природа дієслова та інших ознакових слів визначає кількісний і якісний склад речення становить одне з найважливіших положень теорії валентності і виявляє зв’язок лексичної семантики дієслова та його синтаксичних властивостей. Ця закономірність відображена у визначеннях поняття валентності як здатності слова вступати на основі свого лексичного значення у синтаксичні зв’язки з іншими словами. Валентність, на думку багатьох учених, становить точку перетину синтаксису та лексичної семантики (Л.Вейсбергер, Й.Ербен, Г.Гельбіг, В.Г.Адмоні, Ю.Д.Апресян, Б.О.Абрамов, І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, Н.Л.Іваницька та ін.). І.Р.Вихованець називає валентність семантико-синтаксичною категорією дієслова і взагалі ознакових слів, яка виявляється у заповненні відповідної кожному слову кількості залежних семантичних позицій, і ця кількість чітко визначена семантичною сумісністю ознакового слова та залежного компонента [3, 107].

Лексико-семантичний аспект валентності виявляє себе в тому, що сполучувальна потенція дієслова значною мірою залежить від належності його до певного лексико-семантичного класу, перехідності/неперехідності як лексико-граматичної ознаки дієслова, від рівня семантичного наповнення дієслівної лексеми і від змістової обов’язковості/факультативності залежних від нього компонентів, зрештою від конкретного лексичного значення кожного дієслова. Тому дослідження валентних зв’язків з іншими словами передбачає передусім з’ясування лексичної семантики, структури значення дієслова та інших внутрішніх лексико-семантичних властивостей.

Смислові зв’язки слів та закони лексичної сполучуваності були предметом аналізу в лінгвістичній літературі (В.В.Виноградов, І.О.Мельчук, А.К.Жолковський, Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, В.Г.Гак, Ю.С.Степанов, М.П.Кочерган, Ж.П.Соколовська, М.І.Степаненко, О.О.Тараненко). Згідно з теорією структури значення лексеми її лексичну семантику утворює набір і комбінація сем, які перебувають у певній ієрархії, розміщуючись у ядрі словозначення та на периферії. Та сама сема у різних контекстах може виступати то як головна, то як периферійна, необов’язкова. Актуалізуючись, частина цих сем потребує відповідників у лексичному значенні залежних компонентів. Взаємодія компонентів лексичного значення становить основу їх семантичного узгодження і поєднання в

синтагматичних ланцюжках, проте існує істотна відмінність між поняттями лексична сполучуваність та семантична валентність як ознака предиката.

Відомо, що однією із закономірностей лексичної сполучуваності слів є наявність спільної семи у структурі значення головного та залежного компонентів, повторюваність тієї самої або синонімічних сем. Так, дієслово *шити* має значення ‘скріплювати, з’єднувати ниткою за допомогою голки частини чого-небудь (тканини, шкіри і т.ін.)’; ‘виготовляти одяг, взуття і т.ін., з’єднуючи його частини нитками’; ‘замовляти, виготовляти одяг, взуття де-небудь, у когось’, ‘виготовляти щось (зошити, книжки і т.ін.), скріплюючи його частини нитками, дротом’. Тому дієслово може поєднуватися з кількома певними компонентами, які повторюють виділені структурні семи словозначення *шити*, а саме: на позначення знаряддя дії – *шити голкою*, (*на машинці*), *нитками*, *дротом*; об’єктів як кінцевого результату дії – *шити сукню*, *пальто та ін. одяг*; *чоботи*, *черевики*, *капці та ін. взуття*, а також усе, що виготовлено з тканини, хутра, шкіри – *м’яку іграшку*, *штору*, *скатертину* та інші предмети інтер’єру; суб’єкта – місця дії – *шити у відомого дизайнера*, *у кравчині*. Внаслідок повторюваності сем предиката і залежного компонента між ними виникає лексико-семантичне узгодження, що є однією з умов лексичної сполучуваності слів у синтагматичних ланцюжках.

Семантичні валентності впливають з лексичного значення слова і з’ясовуються шляхом аналізу предметної ситуації, позначуваної дієслівним предикатом. Здатність слова регламентувати семантичні показники лексичного оточення Б.О.Абрамов назвав ‘семантичною вибірковістю’ [1, 7]. Як свідчить аналіз лексем, вона виявляє себе з якісного та кількісного боку. Поєднання слів за наявністю та сумісністю певних семантичних ознак називають семантичною валентністю.

“Поєднання семантично опорного дієслова і семантично залежних компонентів відбувається на основі їхньої семантичної сумісності, тобто валентність є семантично передбачуваною сполучуваністю слів” [4, 269]. Активні семантичні валентності, за визначенням Ю.Д.Апресяна, – це ті валентності слова, що приєднують до нього синтаксично залежні слова, і кожній з них відповідає змінна величина у тлумаченні його значення. Семантичні валентності впливають безпосередньо з лексичного значення слова, характеризують його як конкретну, відмінну від інших лексичну одиницю. У їх визначенні слід брати до уваги не традиційне словникове тлумачення окремого слова, а всю “ситуаційну, або сентенційну, форму, яка, крім тлумачення самого предиката, містить позначення учасників зображуваної предикатом ситуації” [2; 42, 119]. Внаслідок аналізу денотативної ситуації з’ясовуються аргументи та облігаторні обставини, за якими й визначається кількісний та якісний склад семантичних валентностей предикатів.

Визначення семантичних валентностей слова, отже, зводиться до виявлення кількісного та якісного складу ‘учасників’ ситуації, позначуваної предикатом. Так, аналіз ситуації *шиття* дозволяє визначити ‘учасників’ ситуації, або семантичні валентності предиката *шити*: суб’єкт дії (той, хто шие, або у кого шують, або де він розміщується) – *кравчиня*, *мати*, *подруга*; *у кравчині*, *у відомого дизайнера*; *в ательє*, *на фабриці*, *у дизайн-студії*, *у салоні та ін.*; адресат дії (той, кому шують) – *знайомим*, *родичам*, *артистам*, *дітям*, *всім*, *не всім та ін.*; перший об’єкт дії (те, що шують) – *сукню*, *капелюшок*, *чоботи*, *штору та ін.*; другий об’єкт дії (те, з чого

шиють) – з *тканини*, з *шовку*, зі *шкіри*, з *хутра*, з *пелюсток та ін.*; зняряддя дії (те, чим або на чому шиють) – *голкою*, *на машинці*.

Валентності, які приєднують до аналізованого дієслова назви п'яти актантів, визначені шляхом аналізу денотативної ситуації, слід вважати семантичними для цього слова. Вони безпосередньо впливають з лексичного значення, але не тотожні йому [2, 120].

Проте виникає сумнів, чи правомірно у визначенні семантичних валентностей дієслова обмежуватися кількісним складом учасників ситуації. Вони, очевидно, складають лише частину семантичної валентності дієслова, оскільки й сама денотативна ситуація з її учасниками становить лише частину тієї позамовної ситуації об'єктивного світу, яка відображена у реченні як комунікативній одиниці – у висловленні. Другу частину складає мовленнєва ситуація, що включає цілий ряд складових (Гак В.Г.). Тому поряд з п'ятьма визначеними семантичними валентностями аналізованого дієслова варто, мабуть, вказати й ті, що актуалізуються у мовленні і стають структурно необхідними в реченні у зв'язку з певною комунікативною, мовленнєвою ситуацією, відповідно до особливостей її складових – інформативної настанови мовця, комунікативної мети висловлення, ступеня поінформованості мовця та адресата, інших соціальних і прагматичних чинників. Такі семантико-комунікативні валентності зумовлюють приєднання компонентів з семантикою характеристизації: *Вона шиє лише за велику плату* (третій об'єкт – те, за що виконується дія); *Вона шиє дуже якісно. Вона шиє швидко. Вона шиє творчо. Вона шиє по-своєму* (адвербіальний компонент).

Актуальність цієї проблеми посилюється ще й тим, що в науковій літературі багатьма дослідниками доведено облігаторність обставин мети, часу, місця, проте замало відомостей про обов'язковість/необов'язковість обставин способу дії, умови.

Облігаторність залежних компонентів хоч і є передбачуваною з погляду лексичної семантики слова, проте найповніше виявляється на рівні синтаксису, у певному контексті. У зв'язку з вивченням закономірностей взаємодії лексичної і морфолого-синтаксичної сполучуваності слів, а також лексико-семантичного аспекту валентності та зв'язку його зі структуроутворювальною функцією слова у реченні варто звернутися до теорії про інформативну і семантичну самодостатність/несамодостатність слова.

У визначенні синтаксичної обов'язковості/факультативності елементарних валентностей дієслів враховують поділ лексем за ступенем їх семантичного наповнення на дві великі групи: слова відносної (релятивної) семантики, які потребують змістового доповнення у реченні, та слова абсолютної (закритої, 'насиченої') семантики, або автосемантичні (В.Юнг, Б.О.Абрамов, В.Г. Адмоні, Н.Л.Іваницька та ін.). Автосемантичні дієслова не вимагають інших слів для реалізації свого змісту, а тому, маючи певний набір семантичних валентностей, вони все ж виявляють послаблений зв'язок з правобічними компонентами. "Закритість" семантики слова виявляється у його здатності самостійно реалізувати значення поза синтагматичними обов'язковими сполученнями з іншими словами в реченні. Вони характеризуються високим ступенем інформативної та змістової самодостатності, а їхню валентну структуру утворюють головним чином факультативні валентності: *йти*, *сміятися*, *умиватися*, *мучитися* та ін.

Дієслова відносної семантики вимагають значенневого та граматичного заповнення відкритої позиції відповідними граматичними формами: *розповідати... (щось, про щось), міркувати ... (про що-небудь), надокучати... (кому-небудь), розв'язувати ... (щось), відчувати... (що-небудь), звертатися ... (до когось, до чогось) тощо*. Такі слова хоч і є повнозначними, проте не можуть самостійно повно реалізувати свою семантику у реченні. Їх називають словами відкритої семантики, оскільки вони потребують компенсації змісту залежними компонентами. Вважають, що серед повнозначних слів, зокрема дієслів, питома вага лексем з “відносним значенням” досить велика. До них в українській мові належать дієслова мислення, сприймання, мовлення, конкретної фізичної дії та ін. Тому у визначенні поняття валентності часто наголошують, що вона являє собою властивість значення, у якому є неначе порожні місця, які потребують заповнення. Загальна валентність відносних слів характеризується переважанням обов'язкових, а не факультативних елементарних валентностей.

Серед слів релятивної семантики виділяють групу синсемантичних дієслів, у яких відбулася часткова десемантизація і які з-поміж усіх дієслів мають найнижчий ступінь інформативності – це фазові, модальні дієслова, а також ті, що десемантизуються в певному контексті, і тому втрачають свій набір семантичних валентностей: *вести дитину – вести дискусію; нести кошик – нести відповідальність; тримати ручку – тримати образу*. Вони потребують спеціального висвітлення в плані зв'язку їхніх семантичних та синтаксичних валентностей, а також співвідношення категоріальних валентностей, притаманних їм як дієсловом, та індивідуальних, пов'язаних з виявом особливостей їхньої лексичної семантики.

Розглядаючи валентність на граматичному рівні як сполучуваність лексико-граматичних класів слів та їхніх форм, дослідники часто зараховують її до визначальних та диференційних ознак певної частини мови (В.Г.Адмоні, Є.В.Гулига, М.Д.Натанзон, І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська), насамперед дієслова: “Основним носієм валентності є дієслово, бо решта ознакових слів набуває валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом. Зокрема, прикметники, прислівники, іменники стають носіями валентності, коли вони потрапляють у предикативну позицію, що, як відомо, є первинною для дієслова” [4, 269]: *А тут, під літаком, чомусь не видно Дніпра, ні пляжів його не видно, ані човнових станцій, ані причалів. І заводів не видно. (Ю.Бедзик). Поема жалю і смутку... краси і недолі... (С.Васильченко). І дійсно, лист ваш – подих моря, солоність вітру й воля хвиль (Є.Маланюк). Обрій червоний від призахідних променів сонця. Час уже збиратися в дорогу. Нам невідомо це ім'я. Радісно й тепло мені від цих слів.*

Дієслово як представник певного лексико-граматичного класу слів має властиву йому категорійну (морфологічну) валентність, відмінну від валентності інших категорій мовних елементів. Вона визначається загальним граматичним значенням дієслова як частини мови та рядом його морфолого-синтаксичних ознак. Однією з особливостей категорійної валентності дієслова є його здатність приєднувати до себе у реченні порівняно велику кількість слів, у тому числі й не передбачуваних семантичними валентностями. Це компоненти зі значенням мети, причини, часу, місця, умови, способу дії, які часто не визначені фрагментом денотативної ситуації як обов'язкові для реалізації семантики певного предиката і тому не входять до складу його семантичних валентностей. Проте вони є потенційними, передбачуваними з

погляду граматичних особливостей дієслова як частини мови зі значенням дії і відповідними морфологічними категоріями: *шити на замовлення, шити до весілля (до свята, до вечірки), малювати скрізь (на узвозі, в майстерні, в повній тиші, подалі від людей); малювати на диво швидко (повільно, оригінально, завжди з натхненням, примітивно); малювати постійно (ночами, самотніми вечорами).*

Аналізуючи різні види залежностей слів, зокрема дієслова *орендувати*, Ю.Д.Апресян зазначає, що в ситуації оренди, наприклад, ніщо не вимагає вказівки на те, з якої причини, де, коли, з якою метою вона здійснювалася, хоча словоформи з причиновим, цільовим, локальним та темпоральним значенням цілком можна приєднати до цього дієслова: *орендувати клуб для проведення зборів, орендували минулого літа під Москвою садову ділянку.* У словосполученнях такого типу, отже, “реалізуються не семантичні валентності дієслова *орендувати*, а його чисто граматична здатність підпорядковувати собі інші форми, характерна для нього такою ж мірою, як і для будь-якого іншого слова зі значенням дії, тобто властива йому не як лексемі, а як представнику певного граматичного класу [2, 120]. Цю потенційну властивість дієслова, очевидно, можна трактувати як складову його морфологічних валентностей, диференційну валентну ознаку, притаманну йому як певному морфологічному класу слів. На синтаксичному рівні адвербіальні компоненти за певних умов можуть стати облігаторними, адже саме вони є необхідними для змістової завершеності та комунікативного спрямування таких, наприклад, речень: *Вона малює скрізь. Вона малює лише на замовлення. Він малює самотніми вечорами. Він малює в стилі ‘авангард’.*

Морфологічна складова валентності виявляється й у тому, що вона обмежує сполучуваність мовних одиниць певним набором форм, передусім відмінкових та прийменниково-відмінкових, внаслідок чого на синтаксичному рівні валентність дієслівної лексики визначає структуру словосполучення та речення. На поверхнево-синтаксичному рівні елементи глибинної структури, або семантичні валентності, реалізуються головним чином через певні відмінкові та прийменниково-відмінкові форми.

Система синтаксичних залежностей слова у реченні загалом відображає його семантичні валентності. Сукупність зв'язків слова у реченні називають його *синтаксичною валентністю*. Кількісний показник валентності предиката часто визначають саме на основі його синтаксичних зв'язків у реченні. На цьому рівні розрізняють різні типи потенцій - активну та пасивну, облігаторну та факультативну. Активна валентність властива опорному, головному компоненту словосполучення, який відкриває місця для заміщення залежними словами ‘нижчого синтаксичного рангу’ (Б.О. Абрамов). У реченні це властивість предиката, який, приєднуючи певну кількість актантів, формує речення. Пасивна валентність притаманна залежному компонентові і виявляється в його здатності заповнювати відкриті позиції. Слова, приєднуючись до одиниць ‘вищого синтаксичного рангу’, перебувають у синтаксичній залежності від них.

Поняття синтаксичної валентності у ході дослідження її зарубіжними та вітчизняними вченими змінило свій зміст. Показник валентності дієслова почали встановлювати з урахуванням не лише позицій підмета і додатків, а й структурно необхідних обставин. Це положення теорії валентності бере свій початок у працях Й. Ербена та Г.Гельбіга. Керуючись принципом змістової обов'язковості залежних від

дієслова членів, німецькі вчені значно розширили склад обов'язкових 'учасників' і збільшили кількісні показники валентності дієслів за рахунок необхідних обставинних компонентів. Так, серед структурних моделей простих речень сучасної німецької мови Й.Ербен виділяє й моделі типу *Vin ide do lekarja. Vin lezhit u lekarni. Divchata stavljat kviti na stil* [9, 123]. В українському мовознавстві валентну природу речень структурної схеми *S+P+Adv loc* комплексно описав Степаненко М.І., який, зокрема, стверджує, що випадки наявності в реченні обов'язкових локативних поширювачів пов'язані передусім з конкретною семантикою дієслова як заповнювача позиції предиката [6, 26]. Останні дослідження валентної структури предикатів у російській та українській мовах дають підстави для розширення її і за рахунок факультативної валентності мети, наприклад, для дієслів *рухатися, їхати, везти, нести*, які за такої умови стають семивалентними.

Наявність у мові багатовалентних предикатів, проте, пов'язують з чинниками різного характеру: зі значенням ознакового слова та актуалізацією його семної структури в певному контексті, загалом з рівнем узагальнення, абстрактності лексики і перевагою у мові слів з конкретним значенням, з особливостями категорійної семантики слів, які виступають у функції предиката.

Зв'язок морфологічних, семантичних та синтаксичних складових валентності слова простежується у побудовах т. зв. 'моделей керування', запропонованих О.К.Жолковським, І.О.Мельчуком та Ю.Д.Апресяном. Таку модель мають не лише дієслова, а й іменники, прислівники, прикметники, числівники, яким властива функція керування. Вона будується на основі даних дослідження семантичної, морфологічної та синтаксичної складової валентності кожного предиката і містить інформацію для побудови речень з ним у певній мові – відображає упорядковані семантичні валентності та морфологічні форми залежних компонентів, що реалізують на поверхнево-синтаксичному рівні елементи глибинної структури. Порядковий номер валентності визначається на основі ряду ознак: ступеня синтаксичної обов'язковості словоформи, яка реалізує цю валентність, вимог симетрії, а також числа значень слова, для яких ця валентність є семантичною [2, 133].

Упорядкування валентностей предиката становить актуальну проблему синтаксису. Це визначає унормований, властивий певній мові порядок словоформ у тексті, у той час як зміна порядку реалізації валентностей веде до змін в актуальному членуванні і загалом семантики речення [2, 139]. Залишається відкритою й проблема ідентифікації валентної структури (валентної рамки) дієслова і сполучувальних властивостей предиката – усіх потенційно можливих, тих, що необхідні для повної реалізації дієслівної семантики (число аргументів, які називають учасників означеної ситуації, і облігаторних обставин), чи тих, що виявляють себе як необхідні для реалізації повноти змісту речення при трансформаційному аналізі. У розв'язанні цієї проблеми, очевидно, варто враховувати всі взаємопов'язані складові валентності слова – семантичні, морфологічні та синтаксичні.

Отже, загальна валентність предиката являє собою комплекс взаємопов'язаних різнорівневих елементарних валентностей – семантичних, морфологічних та синтаксичних. Рівень і характер лексико-семантичного наповнення слова визначає показники його синтаксичної валентності. Саме семантичні потенції спричинюють можливість синтаксичної сполучуваності дієслова зі словами певної семантики у словосполученні та реченні. Лексико-семантичний критерій, очевидно, слід вважати

визначальним у реалізації валентності слів на граматичному рівні. Категорійна семантика предиката та морфологічні особливості, властиві йому як певній частині мови, визначають ряд сполучувальних можливостей, які можуть реалізуватися на синтаксичному рівні і стати облігаторними в умовах певного контексту.

Визнаючи лексико-семантичну, морфологічну та синтаксичну складові валентності, не варто заперечувати і комунікативний аспект цієї категорії, адже у зв'язку з певними умовами спілкування, з особливостями мовленнєвої ситуації факультативний з погляду лексико-граматичної сполучуваності залежний компонент може перетворюватися на обов'язковий в умовах певної комунікативної одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Б.А. О понятии семантической избирательности слов //Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С. 5 – 15.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Іваницька Н.Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97 – 103.
6. Степаненко М.І. Семантична і формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами. Автореф. на здобуття наук. ступеня докт.філол.наук. – К., 2004.
7. Степанова М.Д. Теория валентности и валентностный анализ. – М.: Изд. МГПИИЯ. – 1973. – 110 с.
8. Українська мова: Енциклопедія/ В.М.Русанівський та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000.- 750 с.
9. Филичева Н.И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов // Вопросы языкознания. – 1967. – №2.

С. Г. Алексеєва

СУРЯДНІ СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ЗІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ

У сучасному мовознавстві остаточно не вирішеними та дискусійними залишаються проблеми словосполучення як синтаксичної одиниці та виділення сурядних словосполучень, які протиставляються підрядним.

Словосполучення у вітчизняному синтаксисі або набувало статусу основної одиниці синтаксису, а речення кваліфікувалося як його частковий вияв (П.Ф. Фортунатов), або розглядалося поряд з реченням як самостійна синтаксична одиниця (В.В. Виноградов). Загальноновизнаною є характеристика словосполучення як мінімальної синтаксичної одиниці, яка складається з двох і більше повнозначних компонентів, функціонує у складі речення і виражає предмети, дії, явища та ознаки у їх взаємозв'язках та взаємовідношеннях. Саме тому воно не складна назва одного розчленованого поняття і за своєю природою значно ближче до речення, ніж до слова